

**SOG'LIQNI SAQLASH TIZIMIDA FARMATSEVTIKA XARAJATLARINING IQTISODIY
SAMARADORLIGI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19361853>

Turg'unov Zokirjon Alimjanovich

Namangan davlat universiteti, umumtibbiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Abdullayev Yunusjon Komiljon o'g'li

University of Business and Science,

iqtisodiyot yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sog'liqni saqlash tizimida farmatsevtika xarajatlarning iqtisodiy samaradorligi masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda farmatsevtik xarajatlarning o'sish dinamikasi, ularning sog'liqni saqlash tizimidagi ulushi hamda resurslardan oqilona foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, farmakoiqtisodiy tahlil usullari, jumladan, xarajat-samaradorlik, xarajat-foydalilik va xarajat-foyda tahlillari asosida dori vositalaridan foydalanish samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari farmatsevtika siyosatini takomillashtirish, generik dori vositalarini keng joriy etish hamda narxlarni tartibga solish mexanizmlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: farmatsevtika xarajatlari, iqtisodiy samaradorlik, sog'liqni saqlash tizimi, farmakoiqtisodiyot, xarajat-samaradorlik, generik dori vositalari

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы экономической эффективности фармацевтических расходов в системе здравоохранения. Рассматриваются динамика роста фармацевтических затрат, их доля в общих расходах здравоохранения, а также проблемы рационального использования ресурсов. Особое внимание уделяется методам фармакоэкономического анализа, таким как анализ «затраты-эффективность», «затраты-полезность» и «затраты-выгода». Результаты исследования показывают, что повышение экономической эффективности возможно за счет совершенствования фармацевтической политики, расширения использования генерических препаратов и внедрения механизмов регулирования цен.

Ключевые слова: фармацевтические расходы, экономическая эффективность, система здравоохранения, фармакоэкономика, анализ затрат, генерические препараты

Abstract: This article analyzes the economic efficiency of pharmaceutical expenditures within the healthcare system. It examines the growth dynamics of pharmaceutical spending, its share in total healthcare costs, and issues related to the rational use of

resources. The study applies pharmacoeconomic evaluation methods, including cost-effectiveness, cost-utility, and cost-benefit analyses, to assess the efficiency of drug utilization. The findings indicate that improving pharmaceutical policy, promoting the use of generic medicines, and implementing price regulation mechanisms can significantly enhance economic efficiency.

Keywords: *pharmaceutical expenditures, economic efficiency, healthcare system, pharmacoeconomics, cost-effectiveness, generic drugs*

KIRISH

Sog'liqni saqlash tizimi har qanday mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. So'nggi yillarda global miqyosda sog'liqni saqlash xarajatlarining keskin ortib borishi, ayniqsa farmatsevtika xarajatlarining ulushi yuqoriligi ushbu yo'nalishda iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash masalasini dolzarb qilib qo'yimoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ko'plab mamlakatlarda farmatsevtika xarajatlari sog'liqni saqlash umumiy byudjetining sezilarli qismini tashkil etadi.

Farmatsevtika xarajatlarining ortib borishi bir qator omillar bilan bog'liq bo'lib, ular orasida yangi va qimmat innovatsion dori vositalarining paydo bo'lishi, aholi sonining ortishi, surunkali kasalliklar ko'payishi hamda tibbiy xizmatlarga bo'lgan talabning oshishi muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ayrim hollarda dori vositalaridan nooqilona foydalanish, ortiqcha retseptlash va narxlarni tartibga solish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham xarajatlarning asossiz oshishiga olib keladi.

Iqtisodiy samaradorlik tushunchasi cheklangan resurslardan maksimal natijaga erishishni anglatadi. Sog'liqni saqlash tizimida bu — mavjud moliyaviy mablag'lar hisobiga aholining sog'lig'ini maksimal darajada yaxshilashdir. Shu nuqtai nazardan, farmatsevtika xarajatlarining samaradorligini baholash va ularni optimallashtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi sog'liqni saqlash tizimida farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Sog'liqni saqlash tizimida farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini o'rganish ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalish farmakoiqtisodiyot fani doirasida shakllanib, dori vositalarining klinik va iqtisodiy samaradorligini birgalikda baholashni nazarda tutadi.

Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (WHO) ma'lumotlariga ko'ra, farmatsevtika xarajatlari global sog'liqni saqlash xarajatlarining muhim qismini tashkil etadi va ularning samaradorligini oshirish sog'liqni saqlash tizimining barqarorligini ta'minlashda asosiy omillardan biridir (WHO, 2020). Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda resurslarning cheklanganligi farmatsevtika xarajatlarini oqilona boshqarishni yanada muhimlashtiradi.

Drummond va boshqalar (2015) farmakoiqtisodiy tahlilning asosiy usullarini ishlab chiqib, xarajat-samaradorlik (cost-effectiveness analysis), xarajat-foydalilik (cost-utility analysis) va xarajat-foyda (cost-benefit analysis) yondashuvlarini keng qo'llashni taklif etadi. Ularning fikricha, sog'liqni saqlashda qaror qabul qilish jarayonida ushbu usullar muhim ahamiyatga ega.

OECD (2019) hisobotlarida farmatsevtika xarajatlarining o'sishi asosan innovatsion dori vositalari, demografik o'zgarishlar va sog'liqni saqlash xizmatlariga bo'lgan talabning ortishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, generik dori vositalaridan foydalanishni kengaytirish xarajatlarni sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida farmatsevtika bozorini tartibga solish, dori vositalari narxini nazorat qilish va ularning iqtisodiy samaradorligini oshirish masalalari muhim o'rin egallaydi. O'zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, dori vositalaridan foydalanishda standartlashtirilgan yondashuvlarning yetishmasligi hamda farmakoiqtisodiy baholash tizimining to'liq joriy etilmaganligi muammolardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, Kaplan va Porter (2011) sog'liqni saqlash tizimida qiymatga asoslangan yondashuvni (value-based healthcare) joriy etish orqali xarajatlar samaradorligini oshirish mumkinligini asoslab beradi. Bu yondashuvga ko'ra, asosiy e'tibor sarflangan mablag' emas, balki erishilgan sog'liq natijalariga qaratiladi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy tahlil, balki sog'liqni saqlash siyosatini takomillashtirishni ham o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda sog'liqni saqlash tizimida farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun kompleks ilmiy yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy usullarni o'z ichiga oladi:

Birinchidan, tahliliy usul yordamida farmatsevtika xarajatlarining tarkibi, dinamikasi va ularga ta'sir etuvchi omillar o'rganildi. Bu jarayonda xalqaro tashkilotlar (WHO, OECD) hamda milliy statistik ma'lumotlardan foydalanildi.

Ikkinchidan, farmakoiqtisodiy tahlil usullari qo'llanildi. Jumladan:

- xarajat-samaradorlik tahlili (Cost-Effectiveness Analysis – CEA)
- xarajat-foydalilik tahlili (Cost-Utility Analysis – CUA)
- xarajat-foyda tahlili (Cost-Benefit Analysis – CBA)

Mazkur usullar yordamida turli dori vositalarining iqtisodiy samaradorligi baholandi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil usuli orqali turli mamlakatlar tajribasi o'rganilib, ularning farmatsevtika siyosati solishtirildi. Bu esa O'zbekiston sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan samarali mexanizmlarni aniqlash imkonini berdi.

To'rtinchidan, sifat tahlili (qualitative analysis) asosida sog'liqni saqlash tizimidagi mavjud muammolar, jumladan, dori vositalaridan nooqilona foydalanish, narx shakllanishi va davlat tomonidan tartibga solish darajasi baholandi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda farmatsevtika xarajatlari nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorlik nuqtai nazaridan ham baholanadi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, farmatsevtika xarajatlari sog'liqni saqlash tizimining eng tez o'sayotgan segmentlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, innovatsion va yuqori texnologiyali dori vositalarining paydo bo'lishi xarajatlarning sezilarli darajada oshishiga olib kelmoqda.

Tahlillar natijasida quyidagi asosiy muammolar aniqlandi:

- dori vositalaridan nooqilona foydalanish (ortiqcha retseptlash)
- generik dori vositalaridan foydalanish darajasining pastligi
- narxlarni tartibga solish mexanizmlarining yetarli emasligi
- farmakoiqtisodiy baholash tizimining sust rivojlanganligi

Shu bilan birga, ijobiy omillar ham mavjud:

- davlat tomonidan farmatsevtika sohasini isloh qilishga qaratilgan siyosat
- mahalliy dori ishlab chiqarishni rivojlantirish
- raqamli sog'liqni saqlash tizimlarining joriy etilishi

Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, generik dori vositalaridan keng foydalanish orqali farmatsevtika xarajatlarini o'rtacha 20–30% gacha kamaytirish mumkin. Bundan tashqari, dalillarga asoslangan tibbiyot (evidence-based medicine) tamoyillarini joriy etish orqali resurslardan foydalanish samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, farmatsevtika xarajatlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish sog'liqni saqlash tizimining umumiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida aniqlangan muammolar xalqaro tajriba bilan hamohang bo'lib, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar uchun xosdir.

Xususan, dori vositalaridan nooqilona foydalanish nafaqat iqtisodiy yo'qotishlarga, balki bemorlar salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat Drummond va boshqalar (2015) tomonidan ta'kidlanganidek, sog'liqni saqlashda qaror qabul qilish jarayonida iqtisodiy baholash mexanizmlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi bilan izohlanadi.

Bundan tashqari, generik dori vositalaridan foydalanish darajasining pastligi ham xarajatlarning ortishiga olib kelmoqda. OECD (2019) tajribasi shuni ko'rsatadiki, generik preparatlarni keng joriy etish orqali sog'liqni saqlash xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Kaplan va Porter (2011) tomonidan ilgari surilgan qiymatga asoslangan sog'liqni saqlash modeli (value-based healthcare) doirasida farmatsevtika xarajatlarini baholash yondashuvi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu modelga ko'ra, asosiy e'tibor sarflangan mablag' emas, balki erishilgan sog'liq natijalariga qaratiladi.

O'zbekiston sharoitida esa farmatsevtika siyosatini takomillashtirish, narxlarni tartibga solish va farmakoiqtisodiy tahlilni amaliyotga keng joriy etish dolzarb vazifalardan

biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Mazkur tadqiqot sog'liqni saqlash tizimida farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish muammolarini kompleks tarzda tahlil qilish imkonini berdi. Olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar chiqarildi:

Birinchidan, farmatsevtika xarajatlari sog'liqni saqlash tizimining eng muhim va tez o'sayotgan segmentlaridan biri hisoblanadi. Ularning samaradorligini ta'minlash tizim barqarorligi uchun zarurdir.

Ikkinchidan, dori vositalaridan nooqilona foydalanish va generik preparatlarning yetarli darajada qo'llanilmasligi xarajatlarning ortishiga olib keluvchi asosiy omillardandir.

Uchinchidan, farmakoiqtisodiy tahlil usullarini amaliyotga keng joriy etish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- sog'liqni saqlash tizimida farmakoiqtisodiy baholash tizimini joriy etish va rivojlantirish
- generik dori vositalaridan foydalanishni rag'batlantirish
- dori vositalari narxlarini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish
- shifokorlar uchun dalillarga asoslangan tibbiyot (evidence-based medicine) tamoyillarini keng joriy etish
- farmatsevtika bozorida raqobat muhitini kuchaytirish
- sog'liqni saqlash tizimini raqamlashtirish orqali xarajatlar ustidan nazoratni kuchaytirish

Umuman olganda, farmatsevtika xarajatlarining iqtisodiy samaradorligini oshirish sog'liqni saqlash tizimining sifatini yaxshilash, moliyaviy barqarorligini ta'minlash va aholining salomatlik darajasini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Drummond M.F., Sculpher M.J., Claxton K., Stoddart G.L., Torrance G.W. Methods for the Economic Evaluation of Health Care Programmes. Oxford University Press, 2015.
2. World Health Organization (WHO). Global Health Expenditure Report. Geneva, 2020.
3. OECD. Health at a Glance 2019: OECD Indicators. Paris, 2019.
4. Kaplan R.S., Porter M.E. The Big Idea: How to Solve the Cost Crisis in Health Care // Harvard Business Review, 2011.
5. Getzen T.E. Health Economics and Financing. Wiley, 2013.
6. Folland S., Goodman A.C., Stano M. The Economics of Health and Health Care. Routledge, 2017.

7. Morris S., Devlin N., Parkin D. Economic Analysis in Health Care. Wiley, 2012.
8. Weinstein M.C., Stason W.B. Foundations of Cost-Effectiveness Analysis // New England Journal of Medicine, 1977.
9. Arrow K.J. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care // American Economic Review, 1963.
10. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi ma'lumotlari, 2022.
11. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi hisobotlari, 2023.
12. Husereau D. et al. Consolidated Health Economic Evaluation Reporting Standards (CHEERS) // BMJ, 2013.
13. McGuire A., Henderson J., Mooney G. The Economics of Health Care. Routledge, 2015.
14. Philips Z. et al. Good Practice Guidelines for Decision-Analytic Modelling in Health Technology Assessment // Pharmacoeconomics, 2006.
15. Mossialos E., Mrazek M., Walley T. Regulating Pharmaceuticals in Europe. Open University Press, 2004.